
Основни аспекти на заетостта и безработицата на селските жени в Полша

Дин АГНИЕШКА ВЖОХАЛСКА

Институт по икономика на земеделието и хранителната промишленост - Национален изследователски институт – Варшава, Полша

Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute – Warsaw, Poland

E-mail: agnieszka.wrzechalska@ierigz.waw.pl

Основните форми на икономическа активност на жените в селските райони в Полша са заетост в земеделието и грижи за домакинството, и заетост в неземеделските сектори на икономиката. В тази статия се анализират: ролята на жените в селските райони и в земеделието; факторите, които определят заетостта им; социалните ефекти от тяхната заетост. Предлагат се критерии за изследване на промяната в социалния статус на жените. Правят се изводи за промените в заетостта на жените в селските райони, шансовете им на пазара на труда, както и за равнището на безработица на жените в селските райони на Полша през 1990, 2000, 2002 и 2011 г.

Анализирани са равнището и динамиката на заетостта и безработицата на жените в селските райони на Полша.

Факторите, определящи равнището на заетост на селските жени, са: нивото им на образование, големината на домакинството, икономическия размер на стопанството.

Безработицата е един от най-сериозните, нерешени проблеми както в Полша, така и в други страни. От началото на прехода в Полша безработицата се превръща в основен проблем. Това е цената на реформата, дадена от обществото както в градовете, така и в селата. Селското стопанство се конкурира на международния пазар в условията на скрита безработица и проблеми на пазара на труда. Трябва да се гарантират работни места за селското население в трудоспособна възраст, в това число и за жените, и да се запазят съществуващите работни места в земеделието и другите сектори на икономиката в селските райони.

Проблемите на селските жени на пазара на труда са свързани с: общите проблеми на безработицата в страната и със специфичното положение на населението в селските райони; с развитието на селските райони, на предприемачеството; със създаването на нови работни места и допълнителни възможности за доходи както в съответното село, така и в земеделските стопанства. Затова, както показва анализът, селото и жените в селото изискват по-разнообразна подкрепа и специфична социална политика. Фактът, че нараства значението на социалните обезщетения е показателен за липсата на такава политика. Необходимо е да се използва добрият опит на другите европейски страни, да се търсят други подходи и да се реализират алтернативни решения.

Увод

Основните форми на икономическа активност на жените в селските райони в Полша са заетост в земеделието и грижи за домакинството. Определен дял от икономическата активност на жените заема и заетостта в неземеделските сектори на икономиката, в това число и предприемачеството. Заетостта на жените в полското селско стопанство е изиграла важна роля за запазване на земеделските стопанства в условията на преминаване на мъжете към пълна или частична заетост в други сектори на икономиката - транспорт, индустрия, строителство. В тази ситуация жените са принудени да поемат много от задачите, изпълнявани от мъжете в предишни периоди.

Намирането на работа става по-трудно в селата, отколкото в градовете. Още в началния етап на прехода към пазарна икономика промените в пазара на труда са структурни, произтичат преди всичко от ликвидацията на индустриални предприятия и фирми, които са осигурявали работни места на селското население. Проблемите на пазара на труда (особено за жените) произтичат основно от ниската професионална квалификация, от териториалната отдалеченост на най-абсорбиращите пазари на труда, концентрирани в градовете, и от бариери от социално-психологическо естество. В условията на липсващи възможности за заетост на жените, извън земеделието, и голям брой незаети лица в

селските райони, жените обикновено поемат фермата, но това води до значително забавяне на реструктурирането на земеделските стопанства, на процесите на концентрация и на повишаването на производителността в селското стопанство. Положението на жените на пазара на труда е по-трудно от това на мъжете - коефициентът на безработица е по-висок, доходите са значително по-ниски и професионалният статус е по-неблагоприятен.

В съвременните условия безработицата е голяма заплаха за цивилизацията в световен и национален мащаб както от социална, така и от икономическа гледна точка. Това е един от най-сериозните, нерешени проблеми, както в Полша, така и в други страни. В началото на прехода към пазарна икономика в Полша безработицата се превърна в сериозен проблем както в градовете, така и в селата. Високата безработица е опасно за устойчивостта на общностите явление, защото липсата на условия за реализация на амбициите, за себе-реализация и за използване на знанията води до социални патологии. Равнището на безработица, икономическите и социални последиствия, факторите, които я обуславят, са предмет на изследвания от икономически и други обществени науки. Въпреки че икономическите и социалните аспекти на заетостта и безработицата са в центъра на вниманието на националните правителства, бизнеса и академичните дисциплини, проблемът за заетостта и безработицата на жените не е достатъчно научно разработен и изисква по-ефективни управленчески решения.

Безработицата като социален проблем

Трудът (възможността за заетост) е една от основните ценности на обществото, и в същото време показател за човешко достойнство. Загубата на заетост обикновено е болезнен удар за личността, защото е синоним на липса на ресурси. Тази ситуация влияе на психиката, влошава настроението, човек изпитва усещането за безполезност и социална изолация.

Безработицата е един от най-сериозните, нерешени проблеми както в Полша, така

и в други страни. От началото на прехода в Полша безработицата се превръща в основен проблем. Това е цената на реформата, дадена от обществото както в градовете, така и в селата. Селското стопанство се конкурира на международния пазар в условията на скрита безработица и проблеми на пазара на труда.

Безработицата засегна в голяма степен работещите в градовете, притежаващи земеделски земи в селата. Вследствие на това е прекъснат отливът на работна ръка от селското стопанство към неземеделските сектори в градовете. В селата започват да се връщат тези, които са загубили работните си места в градовете. Основен проблем в Полша става необходимостта от осигуряване на работни места за селското население (включително за жените) в трудоспособна възраст. Важно е както поддържането на заетостта в земеделието, така и генерирането на работни места от неземеделските сектори на икономиката в селските райони.

Последните години на XX век и начало на XXI век са период на значими социални и икономически трансформации, и значителни промени в демографските процеси. Някои промени засягат икономическата ситуация в страната (заплаха от безработица, проблеми с жилищното осигуряване), а други са резултат от дългогодишни процеси на влошаване на демографските тенденции и социалните условия в страната - високо ниво на смъртност, значително намаляване на броя на живородените (който брой не гарантира демографско заместване) деца и повишаване на образователното равнище на населението.

Фактори, определящи безработицата

Факторите, които влияят на нивото на заетостта и безработицата на жените от фермерските домакинства (домакинствата, които притежават повече от 10 дка обработваема земя), са следните: ниво на образование, възраст на жените, размер на земеделското стопанство. Основен фактор, влияещ върху нивото на заетостта и безработицата на жените от безимотните домакинства, е икономическата група на домакинството.

В Полша се увеличава ролята на образованието като фактор при определяне на шансовете в живота на хората и тяхната позиция на пазара на труда. Това означава, че функционирането и развитието на националната икономика все повече зависи от създаването и използването на знания. Повишаването на образователното ниво на населението в селските райони (включително на жените), на качеството на училищното образование на всички нива, както и образователната активност на лицата, са много важни за смекчаване на проблемите със заетостта, безработицата, и конкурентоспособността на трудовия пазар както в градовете, така и в селата.

Ниското образователно ниво генерира високи нива на безработица, а повишаването на образователното равнище осигурява добри възможности за работа. Колкото по-високо е образователното ниво, толкова по-високи са професионалните умения и възможности за работа както при жените, така и при мъжете. Връзката между образователната система и конкурентоспособността на работната сила на пазара на труда е ясно очертана.

Образователната степен на икономически активните и икономически неактивните жени е в пряка зависимост от образователната степен на населението. Проучванията показват, че икономически активните жени са по-образовани от икономически активните мъже. Жените с висше, полувисше и средно образование са с по-висок относителен дял от икономически активните жени, отколкото тези с по-нисък образователен ценз.

Възрастта също е диференциращ фактор на икономическата активност на населението (в частност на жените) в селските райони. Нивото на безработицата както при мъжете, така и при жените, е най-високо в групата на лицата в мобилна трудоспособна възраст от семействата, непритежаващи земеделска земя - безработни са всяка пета жена и всеки шести мъж

Размерът на земеделското стопанство (размер на обработваемата площ) е фактор, който диференцира трудовата заетост и възможностите за заетост във фермите в селските

райони на Полша. Отбелязани са значителни разлики в разпределението на: постоянно заети на пълно работно време, постоянна работа на непълно работно време и сезонни или временни работници.

Установени са различия в относителния дял на жените и мъжете в групата на зетите лица в трудоспособна възраст от семействата, непритежаващи обработваема земя. Относителният дял на жените както в групата на наетите лица, така и в групата на предприемачите през 2011 г. е значително по-нисък от този на мъжете (с повече от 20 процентни пункта).

Ниво на безработица

По голяма част от жените в трудоспособна възраст, през 2011 г., работят в собствените си земеделски стопанства. Заети единствено в своята ферма са около две трети от анкетираните жени. Почти една пета са жените, които работят във фермата и на друго работно място. Незначителен е дялът на жените, които са заети само извън земеделието, както и дялът на икономически неактивните жени.

Дялът на зетите, извън земеделието, жени в общата заетост нараства с увеличаване на обработваемата площ. Установено е, че дялът на жените, заети само в своето земеделско стопанство, намалява при увеличаване на размера на стопанствата с площ 100 и повече декара. Това се обяснява с факта, че работата във ферми с по-голяма обработваема площ се изпълнява главно от мъжете.

В структурата на неземеделската заетост на жените от земеделските семейства най-голям е относителният дял на зетите в търговия и други услуги (80% от жените в трудоспособна възраст). Това е доминиращият сектор в неземеделската заетост на жените от всички възрастови групи в селските райони. За мъжете е характерна по-голяма териториална мобилност при търсене на работа. Това е разбираемо, като се има предвид, че жените поемат по-голяма част от задачите, свързани с обслужване на домакинството и отглеждане на децата, така че териториалната близост на работното място е важен мотив за жените при избора на работно място.

Проучванията показват, че относителният дял на заетите (жени и мъже от земеделските и безимотните семейства), в услугите, свързани със селското и горското стопанство и хранително-вкусовата промишленост, е много нисък. Следователно необходимо е генериране на такива работни места в селските райони.

Анализът, основан на анкетно проучване (2011 г.), показва, че при жените от земеделски семейства в трудоспособна възраст относителният дял на работещите жени е 92,3%, безработните са 1,2%, а икономически неактивните - 6,5%. Равнището на участие на жените на пазара на труда и нивото на безработицата сред жените слабо се различават при семействата с различен размер на земеделските стопанства. Разликата в коефициента на заетост и икономическа активност е 3 процентни пункта, а в коефициента на безработица - за жените от домакинства със стопанства до 500 дка - 1,4 процентни пункта. Коефициентът на икономическа активност на мъжете от семействата със земеделски стопанства, независимо от физическия им размер, е по-висок от този на жените, а коефициентът на безработица на мъжете е по-нисък от този на жените.

Проблеми и перспективи пред развитието на заетостта на селските жени

От постоянно заетите на пълно работно време, в анкетираниите земеделски домакинства, всяко десето лице е в трудоспособна възраст, всяко трето лице (независимо от пола) от възрастовата група от 18 до 24 години и всяко десето лице от възрастовата група (25-44 години) са излишна работна ръка.

От сезонно или временно наетите в проучваните земеделски стопанства 40,2% от мъжете и 46,3% от жените не са достатъчно натоварени и могат да имат и друга заетост. Анкетираниите ръководители на стопанства посочват в групата на сезонно заетите - 17,1% от мъжете и 8,3% от жените, като излишна работна ръка.

От постоянно заетите в земеделските стопанства на непълно работно време за работа във фермата са необходими само 37,5% от мъ-

жете и 21,1% от жените в трудоспособна възраст. В преобладаващия случай жените в селските райони са заети като сезонно наети работници или на временна заетост.

Жените от безимотните семейства си намират работа много по-трудно от мъжете. Това е особено тревожно явление, защото в селските райони от безимотни семейства са повече от половината от безработните жени. Икономически неактивните жени са 61,5% от жените на възраст над 1 година, а икономически неактивните мъже - 44% от мъжете на възраст над 15 години. Относителният дял на лицата в трудоспособна възраст в групата на икономически неактивните лица значително намалява. Това е така поради факта, че голяма част от икономически неактивните са млади хора на възраст 15-18 години.

В групата на предприемачите в сферата на неземеделския бизнес (въпреки че са само 5,7% от жените и 6,9% от мъжете на възраст над 15 години) е концентрирана най-голяма част от икономически активното население. В тази група са всяка десета от заетите жени и всеки десети от заетите мъже на възраст над 15 години от селските безимотни семейства. От тази група е само една от двадесет безработни жени. Коефициентът на икономическа активност на жените в трудоспособна възраст е 69,2%, а на мъжете - 76,2%. В тази група семейства коефициентът на безработица има най-ниска стойност (за жените - 18,8%, за мъжете - 8,5%). Стойностите на коефициента за безработица показват, че жените в тази група са по-малко активни на пазара на труда от мъжете.

Проучванията показват, че в особено трудна ситуация са семействата, чиито основен източник на доходи са обезщетенията за безработица, въпреки че такива средства получават по-малко от 2% от мъжете и жените над 15-годишна възраст. В групата на безработните жени над 15-годишна възраст относителният дял на лицата в трудоспособна възраст е 93%, а в групата на безработните мъже - 91%. Тези хора не са достигнали право на пенсия, а обезщетението за безработица е за определено време и не всички регистрирани

като безработни лица получават дори и тези малки средства.

В анкетираните семейства на пенсионери и безработни лица много висок е относителният дял на децата и младите хора - всеки пети човек е под 18-годишна възраст. В тези семейства има големи проблеми: бедност и липса на възможности за обучение на децата в средните и висши училища. В бъдеще това ще доведе до намаляване на шансовете на децата от тези семейства на пазара на труда. Съществуват опасения, че състоянието на бедност и липса на работни места, особено в тези семейства, може да се предава от поколение на поколение.

Резултатите от анализа потвърдиха, че един от най-трудните за решаване социални проблеми, който възниква при прехода на обществото към пазарна икономика, е обедняването на селското население, свързано с трудностите на пазара на труда и увеличаването на размера на безработицата. От анкетните проучвания, проведени в периода 2005-2011 г., се вижда, че в над 60% от анкетираните села се задълбочават подоходните диспропорции и се влошава финансовото състояние на домакинствата.

Намалява относителният дял на лицата, заети в земеделските стопанства, увеличава се относителният дял на лицата, заети извън земеделските стопанства и, в частност, делът на мъжете и жените - изцяло заети в неземеделските сектори на икономиката. Тази ситуация увеличи достъпа на домакинствата до неземеделски източници на доходи.

Сравнителният анализ на заетостта и икономическата активност на земеделските домакинства (и в частност на жените) през 2005 г. и 2011 г. разкри значително намаление в броя на заетите в земеделието и слабо участие на пазара на труда, по-ниски коефициенти на икономическа заетост и безработица. Този спад се реализира във всички домакинства, притежаващи земя, независимо от размера на земеделските площи.

Налице е значително подобрение на степента на образование на младите хора, което увеличава шансовете им на пазара на тру-

да и възможността за напускане на земеделските стопанства, особено тези с най-малка обработваема площ и с най-ниски доходи от земеделие.

Много от жените в селските райони, които работят в своите стопанства, допълнително са ангажирани в други дейности, което им позволява да подобрят икономическото състояние на домакинствата си, влияе положително на самочувствието им, позволява да се самореализират.

Направеният анализ показва, че е необходимо по-нататъшно ускоряване на икономическото развитие на селските райони на Полша по пътя на създаване на малки предприятия за производство и услуги, както и развитие на занаятите. Развитието на търговски предприятия, услуги и пунктове за обработка на селскостопански суровини е много важно и е ядро на концепцията за многофункционално развитие на селските райони.

Не само активното отношение на жените при ръководството на собствена ферма, но също така и диверсификацията на производството в техните стопанства води до алтернативни източници на доходи. Това също позволява производство на специфична продукция в някои земеделски стопанства, което от своя страна ще допринесе за увеличаване на продуктите със специфичен географски произход на вътрешния пазар, а дори и на външните пазари. Тези дейности ще позволят да се повиши заетостта на неизползваната работна сила в страната, особено в райони с тежка безработица, и да се създадат възможности за развитие на преработвателната промишленост.

Проучванията показват, че неземеделските дейности на жените включват преработка на собствена селскостопанска и хранителна продукция, занаяти и други видове услуги. Развитието на селския туризъм също създава възможности за заетост на жените на село и увеличава търсенето на пресни продукти от фермите и др. Тази дейност е свързана не само с обслужване на туристи, но и с развитие на художествените занаяти и народното творчество.

Полша, в сравнение с определени страни от Западна Европа, се характеризира с висок относителен дял на населението в селските райони, а също и с висок относителен дял на икономически активното население в селските домакинства. Характерна за Полша е пониската гъстота на населението в селските райони. Делът на земеделската заетост в секторната заетост е почти два пъти по-висок от заетостта в индустрията и почти с една трета по-висок от дела на заетостта в услугите. Това означава, че има потенциал за увеличаване на заетостта в неземеделските сектори на икономиката.

Всички стъпки към предприемаческа дейност (особено на жените от селските райони) трябва да бъдат подкрепени от публични политики, социални и неправителствени организации.

Основната задача на пасивната политика на пазара на труда е смекчаването на отрицателните последици от безработицата и социално осигуряване на безработните лица. Този тип политика се реализира основно чрез системите за социална подкрепа за хората без работа, ограничаване на предлагането на труд (ранно пенсиониране, удължаване на периода на обучение, скъсяване на седмичния работен ден, гъвкаво работно време). Активните политики на пазара на труда трябва да са насочени предимно към увеличаване търсенето на труд и защита на съществуващите работни места. Активната политика пряко въздейства и върху формирането на активни нагласи в отношенията и поведението на хората на пазара на труда.

Проучванията показват, че в основата на предприемачеството е човешкият капитал, подкрепен от образователни и финансови ресурси и бизнес среда (инфраструктура и консултантски услуги). В Полша, както и в страните от ЕС, няма достатъчно на брой неправителствени организации, работещи в селските райони. Заетостта в неправителствените организации въвежда нов начин за използване на ресурси, без да ги увеличава. Социалната икономика създава възможност да се развият предприемачески дейности и да се

активизират хората в селските райони. Този сектор, от една страна, осигурява заетост, а от друга страна - защитава от социална маргинализация и мобилизира хората да се ангажират в областта на културата, образованието и услугите.

Решаването на проблема с безработицата на жените не е по-специфичен въпрос от решаването на проблем с безработицата при мъжете. Но жените са по-малко склонни да пътуват ежедневно до работните си места. Те са по-склонни да сменят местожителството си вместо да пътуват ежедневно до работните си места, преди всичко искат да работят на мястото, където живеят. Следователно създаването на работни места в селата е предпоставка за намаляване на безработицата на жените в селските райони.

Проблемите на селските жени на пазара на труда, включително нарастващата безработица, не могат да бъдат разглеждани самостоятелно, те трябва да бъдат свързани: с общите проблеми на безработицата в страната и със специфичното положение на населението в селските райони (напр. изоставане в образователното равнище на децата от селата); с развитието на селските райони, на предприемачеството; със създаването на нови работни места и допълнителни възможности за доход както в съответното село, така и в земеделските стопанства. Изброените проблеми са свързани помежду си. Затова, както показва анализът, селото и жените в селото са среда, която изисква по-разнообразна подкрепа и специфична социална политика. Фактът, че нараства значението на социалните обезщетения, е показателен за липсата на такава политика. Необходимо е да се използва добрият опит на другите европейски страни, да се търсят други подходи и да се реализират алтернативни решения.

ЛИТЕРАТУРА

Вжохалска, А. Ролята на жените в селските райони на Полша. 2012. Икономика и управление на селското стопанство, № 4, Селскостопанска Академия, София, с. 77-85 [9]

Тодорова, С. 2007. Структурни аспекти на

социалния капитал в българското земеделие. Икономика и управление на селското стопанство, №1, с. 45-51

Селската жена на прага на Новия век. Пр. сбор. под ред. на В. Кожухарова-Живкова. 2000. София. [3]

Wrzochalska, A. 2013. Zatrudnienie i bezrobocie kobiet wiejskich, *Studia i Monografie*, nr. 135, IERiGŻ-PIB, Warszawa. [4]

Wrzochalska, A. 2011. Kobiety wiejskie - praca i warunki bytu. *Zeszyty Naukowe UWMS* nr. 32 - Społeczeństwo polskie wczoraj i dziś. Monografie i studia. ISSN 1897-2500, Warszawa, s. 129-144 [5]

Wrzochalska, A. 2006. Charter IX „Rural Women” [w]: „Shadow Report (Raportu alternatywnego ONZ dotyczącego realizacji przez Polskę konwencji o eliminacji wszelkich form dyskryminacji kobiet), Pro Femina Association, The PSF Women’s Center Foundation, Women’s Rights Center, La Strada Foundation, Republic of Poland, pp. 16, 50-51 [6]

Wrzochalska, A. 2010. Kobiety kierujące gospodarstwami rolnymi. *Komunikaty Raporty Ekspertyzy* nr 542, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 1-58 [7]

Wrzochalska, A. 2011. Aktywność rolników w pozyskiwaniu funduszy na przykładzie działania „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej” - pierwsze rezultaty wdrażania PROW 2007-2013. *SERiA, Roczniki Naukowe*, tom XIII, zeszyt 2, Warszawa-Poznań-Wrocław, s. 536-541 [8]

Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce, pr. zbior. pod red. J. Krzyszkowskiego. 2008. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament do Spraw Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji, Warszawa. [1]

Raport o stanie wsi. Polska wieś 2010, pod redakcją naukową J. Wilkina i I. Nurzyńskiej. 2010. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa. [2]

Key Aspects of Employment and Unemployment of Rural Women in Poland

A. WRZOCHALSKA

Institute of Agriculture and Food Economics - National Research Institute – Warsaw, Poland

(Summary)

The main kinds of vocational activity of rural women in Poland are their work on farms, housework and the increasingly important non-agricultural economics activities. The study attempts both to define

the role of rural women in agriculture and in the non-agricultural spheres of life and the factors which have the influence on their employment and to explore the reasons (social criterions) behind the change in rural women’s social status. The study presents changes in employment of rural women, their chances on the labour market as well as the incidence of unemployment among the rural women in Poland in the 1990 s and the years 2000, 2002 and 2011.

To be able to explore the issues connected with the rural women’s employment and unemployment both static and dynamic analyses, being complementary to one another, were made. The results were presented using the tabular method and the descriptive one.

The factors determining the rural women’s employment rate are: their level of education, their age, the economic category of the family (for non-rural families), the economic size of the farm (for rural families).

According to the researches carried out labor is the fundamental social quality and provides a criterion on which an opinion about a particular person is formed. As a result of the reforms experienced by the society as a whole, both urban and rural, unemployment poses one of the most important, still unsolved problems in Poland and other countries. The agriculture as a sector of the national economy is exposed to international competition and at the same time has to suffer hidden unemployment and the immobile labour market. An effort should also be made to ensure jobs for rural people at working age (including women) and to keep the agricultural employment at the hither to existing new jobs outside agriculture.

Problems of rural women on the labour market are connected with the general state of unemployment in the country, the socio-economics situation of rural residents, the development of rural enterprise, the creation of new workplaces and additional sources of paid employment both in a village and on one’s own farm. They have many common features. However, the female inhabitants of rural areas should be particularly supported by the separate social policy. The fact that social benefits are more and more important reflects the lack of such a policy and the practice of taking only occasional actions in this respect. The measures for dealing with unemployment which were implemented by the Western European countries should be therefore adopted and the alternative solutions should also be looked for.

Key words: employment, unemployment, women, rural regions, Poland

Статията е постъпила в редакцията - XII.2013 г.